
Norden, rätten, historia –
Festskrift till Lars Björne

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS • HELSINKI

Toimittajat/redaktörer

Jukka Kekkonen
Pia Letto-Vanamo
Päivi Paasto
Heikki Pihlajamäki

Toimitussihteeri/redaktionssekreterare

Pasi Mustonen

Tilausosoite/beställningar

Suomalainen Lakimiesyhdistys
Kasarmikatu 23 A 17
00130 HELSINKI
p. (09) 6120 300, f. (09) 604 668
sly@lakimies.org
www.lakimies.org

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-237-1

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2004

Innehåll

Nordisk rättshistoria: Lars Björne 60 år	7
<i>Inger Dübeck</i> Forholdet mellem konkubinát og ægteskab i dansk retshistorie: et spørgsmål om ret eller moral?	9
<i>Jyri Inha</i> Diskret maktkamp mellan kejsaren och hans energiske prokurator – Matthias Calonius och upphovet till lagenlighetstillsyn i den Kejsarliga regeringskonseljen	35
<i>Jukka Kekkonen</i> Fragment ur den rättshistoriska metoddiskussionen	51
<i>Mia Korpiola</i> Kyrkotukt för hela folket: hertig Gustafs av Saxon ”horerij” och luthersk kyrkodisciplin i Sverige på 1500- och 1600-talen	65
<i>Toomas Kotkas</i> Lemminkäinen-sånger i <i>Kalevala</i> – en historia om arkaisk rätt	101
<i>Pia Letto-Vanamo</i> Internationella idéer och den nationella realiteten	115
<i>Sigurður Lín dal</i> At sælge viden	129
<i>Bo H. Lindberg</i> Salus publica och dominium: korporativism och äganderätt i tidig ny tid.	143
<i>Dag Michalsen</i> Rettsvitenskapens mange identiteter – bidrag til den rettsvitenskapshistoriske metode.	171

<i>Kjell Å. Modéer</i> Östersjöområdets rättsliga kartor – rättskulturella konstruktioner i förändring.	193
<i>Rolf Nygren</i> Reflexioner om den svenska kommunala självstyrelsen – ett svenskt-finskt rättsarv.	207
<i>Päivi Paasto</i> Om äganderättens ursprung i den nordiska och den europeiska diskussionen på 1800-talet.	223
<i>Claes Peterson</i> Debatten om 1826 års förslag till en allmän civillag – en svensk kodifikationsstrid?	245
<i>Heikki Pihlajamäki</i> ”At synd och laster icke skall blifwa ostraffade”: straffrättsligt appellationsförbud i svensk rättshistoria	265
<i>Marie Sandström</i> Den svenska modellen – en juridisk metodlära i tre platta paket.....	291
<i>Ditlev Tamm</i> Holbergs naturret og nordiske retsvidenskab	311
<i>Heikki Ylikangas</i> Tvisten om nybyggarrättigheter som orsak för storskiftet	325
Författare	345

Toomas Kotkas

Lemminkäinen-sånger i *Kalevala* – en historia om arkaisk rätt

Inledning

Den rättsvetenskapliga disciplinen ”Rätt och litteratur” (Law and Literature) har vanligen indelats i två kategorier: rätten i litteraturen och rätten som litteratur. Kategoriseringen är i viss mening ganska informativ men den lämnar ändå mycket osagt. Ari Hirvonen har föreslagit en femdelning enligt vilken man kan urskilja den ontologiska, humanistiska, historiska, hermeneutiska och narrativistiska inriktningen inom disciplinen. Enligt Hirvonen betyder den historiska synvinkeln att historiker försöker utreda lagstiftningen samt de juridiska institutionerna och praktikerna under en viss tidsperiod genom att läsa litteratur från samma historiska period. Historisk läsning kan fördjupa vår uppfattning om rätten i sin historiska kontext. Den kan till och med lyfta fram frågan om rättens timlighet, skriver Hirvonen.¹

Min artikel behandlar Kalevalas rättshistoriska dimension. Som bakgrund för artikeln gjorde jag en summarisk översikt över några inhemska rätts-historiska läroböcker för att utreda om man tidigare har hänvisat till Kalevala i något sammanhang. Det kom fram att Jaakko Forsman har nämnt Kalevala några gånger i sin lärobok *Suomen lainsäädännön historia* från året 1896. I bokens andra kapitel betraktar Forsman samhällliga och rättsliga omständigheter i Finland under sedvanrättens period. Forsman hänvisar till Kalevala sammanlagt tre gånger. Första referensen är till Kalevala XXIX, 125–134 i betydelsen att bevisa att både enskild nyttjanderätt och samäganderätt av jord var kända före svenskarna kom till landet.² Den andra referensen är

¹ Hirvonen, Ari, *Oikeus ja tragedia*, s. 407–431 i *Oikeuden tuolla puolen*. Helsinki 2002, s. 409–410.

² Forsman, Jaakko, *Suomen lainsäädännön historia. Sen pääpiirteet. Edellinen osa*. Helsinki 1896, s. 18.

till Kalevala XVIII, 639–646 för att bevisa att man vanligen tog hustrun från en främmande släkt och att det inte längre var kutym att köpa hustrur.³ Sist använder Forsman Kalevala (XXXV, 65–66) som bevis för skatteuppbördens existens.⁴ I allmänhet var Forsmans syfte att bevisa att ”under hedendomens slut hade finländarna nått en sådan samhällelig utvecklingsnivå som klart höjde dem över barbarfolkens nivå”.⁵

Forsmans användning av Kalevala kan karakteriseras som historisk i samma mening som Hirvonen definierar den. Forsman använder Kalevala som en historisk källa för att ta reda på hurdan rätten var under förkristen tid i Finland. Forsman ifrågasätter såtillvida inte Kalevalas historiska pålitlighet i sin lärobok även om Kalevalas historiska karaktär blev kritiserad redan från början.⁶ Forsmans förhållande till Kalevala kommer fram bra i hans brev till sin bror Yrjö Koskinen hösten 1889. Forsman skriver att det är hans plikt att under kommande läsår hålla föreläsningar om den inhemska lagstiftningens historia. Han beklagar sin ofullständiga kunskap om verket och konstaterar att han ur rättshistorisk synvinkel endast en gång har läst igenom Kalevala samt andra finska fornsångverk.⁷

En möjlig förklaring till Forsmans okomplicerade förhållande till Kalevala är hans politiska inställning. Enligt Heikki Ylikangas var Forsman en ”entusiastisk fennoman”. Det finska språket och folket samt den finska kulturen stod alltid hans hjärta nära.⁸ Med anknytning till detta skrev J. Grotenfelt i Forsmans minnesskrift att ”[t]ill sitt vetenskapliga skaplygne var Forsman konservativ i ordets bästa bemärkelse och tillika genomträngd af en djup känsla för rättsforskningens historiska förutsättningar och nationella karaktär”.⁹ Lars Björne har för sin del framfört att Forsmans uppfattning om rättsens historiska utveckling främst liknade den historiska skolans uppfattning.

³ Forsman 1896, s. 20.

⁴ Forsman 1896, s. 23.

⁵ Forsman 1896, s. 23.

⁶ Den *Gamla-Kalevalan* utkom år 1835 och den *Nya-Kalevalan* år 1849. Om hur de motogs, se Kaukonen, Väinö, *Lönnrot ja Kalevala*, Helsinki 1979, s. 88–112 samt Enges, Pasi, *Historiaa vai mytologiaa? Kalevalan tulkintoja eepoksen ilmestymisestä kansanrunoustieteen syntyyn*, s. 70–88 i Niina Roininen (red.), *Viimeinen Väinämöinen. Näkökulmia kansallis-eepokseen*. Turku 2000.

⁷ Ylikangas, Heikki, Jaakko Forsman – lainlaatija ja poliitikko, s. 3–37 i *Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI. Rikosoikeuden juhlavuonna 1989*. Helsinki 1989, s. 16.

⁸ Ylikangas 1989, s. 7–12.

⁹ Grotenfelt, J., Jaakko Forsman, s. II, *JFT* 1889, XXXV vuosikerta, s. I–VII.

Rättens ursprung låg i folkets rättsuppfattning.¹⁰ Med anspelning på dessa omständigheter är det inte alls underligt att Forsman också hänvisade till Kalevala. Till Forsmans försvar måste man emellertid medge att han endast gjorde tre hänvisningar och de gällde enskilda verser och inte Kalevala som en hel berättelse.

I alla fall saknas Kalevala i mera sentida rättshistoriska läroböcker. Till exempel Ragnar Hemmer gjorde inga hänvisningar till vårt nationalepos i sin lärobok *Suomen oikeushistorian oppikirja I–III* (1950–1961) även om ”Hemmers bok i många avseenden litade på Forsmans verk”¹¹. Heikki Ylikangas hänvisar bara en gång till Kalevala i sin lärobok, men inte i samma rättshistoriska mening som Forsman (se nedan).

I denna artikel undersöker jag också Kalevalas¹² – rättare sagt Lemminkäinen-sångernas – ”rättshistoriska” dimension. Ordet rättshistoria är här dock inom citationstecken eftersom min synvinkel avviker från Forsmans. Kalevala uppfattas här enbart som ett komplext litterärt verk. Den rådande åsikten är att Kalevala som ett epos och som en mer eller mindre fullständig litterär berättelse är främst Lönnrots skapelse. Om man tänker på enskilda verser är Lönnrots insats synnerligen liten. Lönnrot skrev själv bara 3 % av verserna i Kalevala. Resten är direkt avskrivna från runosångarna (33 %), endast ortografiskt omarbetade (50 %) eller sammanställda av enskilda runosångares verser (14 %). Men om man beaktar Kalevalas versgruppering och intrig tillät sig Lönnrot stor frihet.¹³ Även om Lönnrot själv trodde att folksångerna hänvisade till en historisk verklighet och att Kalevala också var en berättelse om denna förflutna tid, är Kalevala enligt Väinö Kaukonen ”en monumental och drömlig föreställning, som saknar medelbart samband med folksångernas historiska och etnologiska verklighet”. Kalevala som en forntida värld kan tolkas endast utgående från sina egna (dvs. Lönnrots) utgångspunkter.¹⁴

¹⁰ Björne, Lars, Jaakko Forsmanin Suomen lainsäädännön historia, s. 138–154 i *Tie tulkintaan. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. Helsinki 1997, s. 143–144.

¹¹ Björne 1997, s. 138.

¹² Föremålet för min analys är den *Nya-Kalevalan* från år 1849.

¹³ Honko, Lauri, Kalevala: aitouden, tulkinnan ja identiteetin ongelmia, s. 125–170 i Lauri Honko (red.) *Kalevala ja maailman eepokset*. Helsinki 1987, s. 143–146.

¹⁴ Kaukonen, Väinö, Kalevala eepoksena, s. 109–124 i Lauri Honko (red.) *Kalevala ja maailman eepokset*. Helsinki 1987, s. 109, 114.

Syftet med denna artikel är å ena sidan att granska vilken uppfattning om rätten som återspeglas i Kalevalas Lemminkäinen-sånger och å andra sidan att undersöka varför uppfattningen är just den som den är? Rörande den första frågan kommer jag att stöda mig på rättshistoriska allmänframställningar. Jag är således inte intresserad av Kalevalas förhållande till en viss historisk verklighet, utan dess förhållande till den bild av rätten som återkastas från vår tids rättshistoriska läroböcker. Den andra frågan förutsätter för sin del att jag lyfter fram de litteraturiska förebilder som inverkade på Lönnrot när han skissade Kalevalas struktur. Artikelns synvinkel kan såtillvida karakteriseras som intertextuell.

Lemminkäinen-sånger i Kalevala

Varför har jag valt just Lemminkäinen som temata för min artikel – Kalevala är ju fylld av olika personer och teman? Svaret ligger just i Kalevalas tematiska rikhet och mångdimensionella natur. Det vore omöjligt att behandla hela eposet i en kort artikel. Utöver Lemminkäinen formar till exempel de tragiska Kullervo-sångerna också en fascinerande helhet som vore intressant att tolka inte bara från en ”rättshistorisk” synvinkel utan också från en mer rättfilosofisk synvinkel. Berättar Kullervos öde någonting om rättens fundamentala väsen – dess ontologiska natur om man använder Hirvonens femdelning? Hur är det då med Väinämöinen, Ilmarinen, Louhi eller Aino? Dessa figurer och deras berättelser är lika fascinerande. Även om mitt val är Lemminkäinenens historia kommer jag då och då att hänvisa till andra sånger i Kalevala.

Lemminkäinen-sångerna delas i två episoder i Kalevala. Den första episoden innefattar sångerna XI–XV. Dessa sånger omfattar Lemminkäinenens friarfärd till Kyllikki och Pohjaflickan, Lemminkäinenens stordåd, Lemminkäinenens död samt hans återuppväckande. Den andra delen formas av sångerna XXVI–XXX vilka innefattar Lemminkäinenens resa till Ilmarinens bröllop i Pohjola, dödandet av Pohjolas husbonde, Lemminkäinenens flykt samt Lemminkäinenens och Tieras misslyckade hämndetåg till Pohjola. Utöver dessa sånger uppträder Lemminkäinenens namn i sång XX där han inte blir inbjuden till bröllop i Pohjola och i sångerna XXXIX–XL och XLII–XLIII där han nämns som den tredje man som tar del i Sampos plundringståg till Pohjola.

Lemminkäinen har karakteriserats som en av de mest komplicerade figurerna i Kalevala. Hans karaktär är uppbyggd av inre konflikter och föränd-

ringar i omständigheterna. Detta beror kanske på att Lönnrot sammanfogade flera motiv i Lemminkäinens figur som ursprungligen i runosångarnas sånger hade associerat också till andra figurer – Kaukamoinen, Ahti Saarelainen, Viini Vuojolainen, Pätöisen poika och Kauppi Lappalainen.¹⁵ Lönnrot själv beskrev Lemminkäinen som en lättsinnig, ung, stolt, skrytsam och oaktsam men ändå hjältemodig person. Lemminkäinen fanns med i Lönnrots tankar redan från början eftersom just Lemminkäinen var temat för Lönnrots första planerade sångkompilat efter hans första insamlingsresor. Vid sidan av Väinämöinen och Ilmarinen bevarade Lemminkäinen obestriddligt sin status som en av de viktigaste figurerna i Kalevala.¹⁶ Lemminkäinens betydelsefullhet, mångsidighet och våldsamt erbjuder en meningsfull enhet att tolkas från ett ”rättshistoriskt” perspektiv.

Lemminkäinen-sånger och rättshistoria

Det grundläggande draget i Lemminkäinens berättelse – liksom i hela Kalevalan – är motsatsförhållandet mellan två folk eller slakten: Kalevala och Pohjola. Detta grundförhållande genomsyrar nästan alla sånger i verket. Det finns ingen tredje part eller överhet – med undantag av gudar – som skulle kunna ingripa i dessa två släkters inbördes umgänge. Denna omständighet motsvarar nästan fullkomligt bilden som åtskilliga finska, svenska och tyska rättshistoriska allmänframställningar ger av arkaiska samhällen. Enligt dessa framställningar var arkaiska samhällen först och främst ättesamhällen. Det fanns ingen centralmakt som skulle tvinga eller diktera släkterna att bete sig på ett visst sätt. Allt samhällligt beteende och verksamhet bestämdes i förhållande till slakten.¹⁷

I Lemminkäinen-sångerna träder detta grundförhållande fram på flera ställen. För det första kan detta förhållande upptäckas i samband med Lem-

¹⁵ Knuutila, Seppo, Sankarien varjot, s. 10–24 i Ulla Piela, Seppo Knuutila & Tarja Kupiainen (red.) *Kalevalan hyvät ja hävyttömät*. Helsinki 1999, s. 16–18.

¹⁶ Harvilahti, Lauri & Rahimova, Elina, Lieto Lemminkäinen – seikkailunhaluinen rehvelija vai myyttinen sankari, s. 97–105 i Ulla Piela, Seppo Knuutila & Tarja Kupiainen (red.) *Kalevalan hyvät ja hävyttömät*. Helsinki 1999.

¹⁷ Se t. ex. Ylikangas, Heikki, *Miksi oikeus muuttuu – laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana*, 4. painos, Helsinki 1988; Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, Tredje upplagan, Lund 1986, samt Mitteis, Heinrich & Lieberich, Heinz, *Deutsche Rechtsgeschichte*, 18. Auflage, München 1988.

minkäinens två friarfärder. Till följd av Lemminkäinens och Kyllikkis misslyckade äktenskap (XI sång) besluter sig Lemminkäinen att göra en ny friarfärd – denna gång till Pohjola. Lemminkäinen kommer fram till Pohjola och vandrar från hus till hus för att fråga efter jungfruar. Till slut kommer Lemminkäinen till Louhis stuga och ber henne att presentera Pohjolas bästa jungfru för honom. Pohjafrun svarar dock:

”Anna sulle en piikojani
Enkä työnnä tyttöjäni,
En parasta, en pahinta,
En pisintä, en lyhintä;
Sull’ on ennen naitu nainen,
Ennen juohettu emäntä.

— —
Enpä anna tyttöäni
Miehille mitättömille,
Urohille joutaville;
Äsken tyttöjä anele,
Kuulustele kukkapäitä,
Kun sa hiihät Hiien hirven
Hiien peltojen periltä.”
(Kalevala XIII, 9–14, 24–30)

”Aldrig får du mina flickor,
mina töser tar du inte,
ingen duglig, ingen dålig,
ingen lång och ingen liten
för du har en hustru hemma,
du är väl försedd i sängen.”

— —
”Ingen flicka ger jag från mig
åt en stackare, en slarvare,
en som ingenting betyder.
Flickor kan du fråga efter,
unga blomsterprydda tärnor,
när du hinner upp på skidor
Hiisis älg på Hiisis utmark.”¹⁸

Både situationen i sig själv och Louhis yttrande reflekterar ättesamhällets uppfattning om äktenskap. Äktenskap var ett avtal mellan två släkten. Det är Louhi, som överhuvud för Pohjolas folk, och inte jungfrun själv, som Lemminkäinen måste be att överlåta en brud åt honom. Louhi ger ett nekande svar eftersom hon anser att Lemminkäinen inte är en tillräckligt mäktig man för hennes dotter eller släkt. Samma motiv upprepade sig redan under Lemminkäinens tidigare friarfärd till Kyllikki. Efter att Lemminkäinens mor fått veta att hennes son planerar en friarfärd till Kyllikki som hör till Saaris släkt ber hon Lemminkäinen att inte gå, eftersom Saaris släkt är för stor.

¹⁸ Alla svenska översättningar är från Lönnrot, Elias, *Kalevala* (översättning av Lars Huldén & Mats Huldén), Stockholm 1999.

”Ellös menkö, poikaseni,
 Parempihin itseäsi,
 Ei suottane sinua
 Saaren suurehen sukuhun!”
 Sanoi lieto Lemminkäinen,
 Virkki kaunis Kaukomieli:
 ’Jos en ole koiltani korea,
 Su’ultani aivan suuri,
 Mie valitsen varrellani,
 Otan muilla muo’oillani.”
 (Kalevala XI, 69–78)

”Akta dig, min käre pojke,
 för att fika efter finhet!
 Du blir inte väl mottagen
 Hos den stolta Saarisläkten.’
 Lättsamt svarar Lemminkäinen,
 Kaukomieli, mer än vacker:
 ’Om mitt hem hör till de enkla,
 om min härkomst inte duger,
 duger väl mitt vackra yttre,
 satsar jag på utseende.”

Också Kalevalas andra sånger – till exempel Jouhakainens episod i III–VI sångerna – berättar om släktens makt över individer i äktenskapsärenden. Det är Joukahainen som är en manlig representant för sin släkt och Ainos bror som lovar Aino åt Väinämöinen för att rädda sitt eget liv. Joukahainens mor blir belåten när hon får höra om detta eftersom hon skulle få den berömda Väinämöinen i sin släkt. Samma tankesätt förekommer också i Väinämöinens två senare friarfärder till Pohjola. Louhi lovar nog sin dotter till Väinämöinen om han lovar smida Sampon åt henne (Kalevala VII, 303–322). Senare när både Väinämöinen och Ilmarinen kommer till Pohjola för att fria till Pohjolas jungfru uppmanar Louhi sin dotter att välja Väinämöinen för att han ”har gods och guld i lasten, stora skatter i sin skuta!” (Kalevala XVIII, 633–634).

Enligt rättshistoriska framställningar hade enskilda individens vilja bara en sekundär betydelse inom äktenskapsärenden. Släktens intressen dikterade med vem enskilda medlemmar av släkten skulle ingå äktenskap. Äktenskapet var verkligen ett avtal mellan två släkter i avsikt att förstärka båda släkternas (materiella) intresse. Det var vanligen släktens eller familjens huvud(man) som hade beslutanderätt i saken.¹⁹ Detta framträder klart i Lemminkäinens berättelse. Därutöver framträder detta på ett tragiskt sätt till exempel i Ainos öde. Trots sin brors och mors önskan vill hon inte bli hustru åt Väinämöinen. Hon väljer döden i stället för äktenskap med Väinämöinen. Döden blir det enda sättet för henne att fly släktens vilja (Kalevala IV).

Utöver frieri och äktenskap kommer den grundläggande motsatsställningen mellan två folk fram i ytterligare delar av Lemminkäinens historia. Frågan är om de olika medel som man stöder sig på vid konfliktsituationer. Lemminkäinen – likaväl som Väinämöinen och Ilmarinen – drivs ofta in i

¹⁹ Ylikangas 1988, s. 9, Inger 1986, s. 20–26 samt Mitteis & Lieberich 1988, s. 23–26.

situationer där han finner sig själv stå i strid med Pohjolas folk. För Lemminkäinens del ligger orsaken till detta åtminstone delvis i hans karaktär. Han har ju karakteriserats bland annat som en häftig man.²⁰

Lemminkäinens första konflikt med Pohjolas folk ser dagens ljus under hans ovannämnda friarfärd dit. Han får en fientlig mottagning när han vandrar från hus till hus. Till slut utmanar Lemminkäinen alla Pohjolas män till en sångarstrid och sjunger dem ut ur Pohjolas stuga. Han låter bara en vara – den ”eländiga boskapsherden” som han ändå ringaktar genom att tillvita honom både blodskam och tidelag. Till följd av detta besluter sig herden för att hämnas på Lemminkäinen (Kalevala XII, 443–504). Ylikangas skriver att sångarstriderna, som uppträder också i Kalevala, var i arkaiska samhällen en form av ritualiserat våld. Sångarstriderna fungerade som ett medel att moderera konflikter av ringa värde.²¹

Gränsen mellan ringa och grova kränkning överskreds emellertid vid Lemminkäinens och herdens gräl eftersom den sistnämnda besluter sig att söka vedergällning genom att hämnas på Lemminkäinen. Herden dräper Lemminkäinen vid Tuoniälven och Lemminkäinen försvinner med strömmen (Kalevala XIV, 373–460). Lemminkäinen återuppväcks ändå tack vare sin mors orubblighet (Kalevala XV).

Händelsen vid Lemminkäinens första friarfärd leder till en kedja av på varandra följande hämndåtgärder. Efter den första Lemminkäinen-episoden återvänder han till scenen vid Ilmarinens och Pohjaflickans bröllop. Lemminkäinen blir dock inte bjuden till festen. Louhi yttrar:

”Siks’ et kutsu Kaukomieltä,
Tuota lieto Lemminkäistä,
Kun on kaikitse toraisa,
Aivan tarkka tappelija,
Tehnyt on häissäkin häpeät,
Pitoloissa pillat suuret,
Nauranut pyhäiset piiat
Pyhäisissä vaattehissa.”
(Kalevala XX, 583–590)

”Därför att han bara gruffar;
han är snar att börja slagsmål,
han gjort bort sig förr på bröllop,
väckt skandal på andra fester,
förolämpat kyska kvinnor
som var högst anständigt klädda.”

Trots att Lemminkäinen inte är bjuden och även om hans mor förbjuder honom att gå, besluter sig Lemminkäinen för att fara till bröllopet i Pohjola. Lemminkäinen svarar sin mor:

²⁰ Knuuttila 1999, s. 16–17.

²¹ Ylikangas 1988, s. 13.

”Kurjat kutsuen menevi,
Hyvä ilman hyppeleikse;
Tuoss’ on kutsut kuun ikuiset,
Airuhut alinomaiset
Miekassa tuliterässä,
Säilässä säkenevässä.”
(Kalevala, XXVI, 91–96)

”Det är krakar som skall bjudas;
karlar bjuder in sig själva.
Jag har inbjudningen med mig,
kallelse till alla fester,
i mitt svärd, min blanka klinga.”

Lemminkäinens ord antyder tillräckligt klart den kurs som händelsen kommer att ta. Lemminkäinen går till festen i Pohjola i ett hatfullt sinnestillstånd. Han har ju redan en gång blivit dödad av Pohjolas herde. Efter en farlig resa till Pohjola stiger han in i stugan och frågar efter mat och öl. Pohjolas husbonde uppmanar Lemminkäinen att bete sig väl och finna sig en ledig plats vid dörren. Lemminkäinen förhåller sig hånfullt till Pohjabondens ord och sätter sig vid bordet. Lemminkäinen får emellertid bara skåpmat att äta och fördärvat öl att dricka. Händelsen tillspetsas med påföljd att Lemminkäinen och Pohjolas husbonde börjar en sångarstrid. Lemminkäinen visar sig för kraftig i sitt vetande varigenom Pohjabonden utmanar honom att ”mäta svärden, granska klingorna”. Männen går ut ur stugan och till slut hugger Lemminkäinen huvudet av Pohjabonden. Lemminkäinen är tvungen att fly eftersom Louhi samlar män för att hämnas på honom (Kalevala XXVII).

Lemminkäinen lyckas fly hem där han ber sin mor om råd. Han frågar henne vart han skall fly. Hon svarar:

”Sanon ma hyvänki paikan,
Ani armahan nimitän,
Missä piillä piilomuksen,
Paeta pahan-alaisen:
Muistan maata pikkuruisen,
Tieän paikkaa palasen,
Syömätöntä, lyömätöntä;
Miehen miekan käymätöntä;
Sie vanno valat ikuiset,
Valehettomat vakaiset,
Kuunna, kymmenenä kesänä
Et sotia käyäksesi
Hopeakana halulla
Tahi kullan tarpehella.”
(Kalevala XXVIII, 251–264)

”Nå, ett ställe kan jag nämna,
väl den bästa plats i världen
för en jagad ogärningsman
som är i behov av fristad;
ja, jag känner allt ett ställe,
en bit av land där varken liar
eller boskap tuktat gräset,
och dit inga svärdsman hittat.
Med en ed måste du svära,
dyrt och heligt lova mor din
att på sex, nej, tio somrar
inte ge dig ut på krigståg,
inte ens av lust till silver,
eller för att guldets tryter.”

Lemminkäinen följer sin mors råd och beger till den ön som hans mor berättade om. Han stannar där i tre år, som planerat, men är slutligen tvungen att fly också därifrån. Lemminkäinen friar nämligen till alla öns kvinnor och förargar männen som besluter sig för att ta livet av honom. Lemminkäinen lyckas fly på nytt. Han kommer hem och märker att allt är härjat. Lemminkäinen antar att hans mor också har blivit dödad och han börjar jämra sig:

”Ohoh kaunis kantajani,
Ihana imettäjäni!
Jo olet kuollut, kantajani,
Mennyt, ehtoinen emoni,
Liha mullaksi lahonnut,
Kuuset päälle kasvanehet,
Katajaiset kantapäihin,
Pajut sormien nenähän!
Kostohon minäki koito,
Kostoksi, kovaosainen,
Mittaelin miekkoani,
Kannoin kaunista asetta
Noilla Pohjolan pihoilla,
Surmaksi oman sukuni,
Kateheksi kantajani.”
(Kalevala XXIX, 499–514)

”Ack, du underbara mamma,
du som burit mig vid bröstet!
Du är död, för alltid borta,
du min kära, goda mamma,
redan är din kropp förmultnad,
granar växer på ditt huvud,
enbuskar på dina hälar,
vide på var fingerblomma!
Jag drog ut och slogs, min usling,
tuktade dem, som jag tyckte,
mätte svärdet, olycklige,
brukade mitt vackra vapen
borta i det kulna Pohja,
på det skumma landets vallar,
– för min släkt till dödlig skada,
till min mors förlust av livet!”

Lemminkäinen märker dock att modern fortfarande lever och återhämtar sig från chocken. Han besluter sig för att göra ett nytt hämndetåg till Pohjola med sin gamla vapenbroder Tiera. Lemminkäinen skrävlar åt sin mor:

”En nyt itkevi, emoni,
Valittane, vanhempäni,
Jos menen johonkuhunki,
Suorime sotatiloille;
Juohtui juoni mieleheni,
Tuuma aivohon osasi
Kaatakseni Pohjan kansa,
Kostoakseni katalat.”
(Kalevala XXX, 27–34)

”Mamma, du får inte sörja,
lova mig att inte gråta,
om jag söker mig ett slagsfält
någonstans och börjar kriga.
Jag har kommit på den tanken,
har den fasta föresatsen
att ta död på Pohjaborna,
hämnas på det usla släktet!”

Lemminkäinen ger sig av med Tiera till Pohjola men kommer aldrig fram eftersom Louhi fryser ned alla sjöar. Lemminkäinen och hans vapenbroder är tvungna att återvända hem (Kalevala XXX). Som redan nämnts framträder Lemminkäinen ännu en gång på scenen när han deltar som den tredje

mannen i Sampos plundringståg till Pohjola (Kalevala XLII–XLIII).

Lemminkäinen-episoderna beskriver på ett åskådligt sätt hur man i arkaiska samhällen hanterade konfliktsituationer. I brist på en centralmakt anlätade man egenhandsrätt – vanligen hämnd. Hämnaden kunde riktas inte enbart mot gärningsmannen utan också mot andra medlemmar av gärningsmannens släkt. Begreppet blodshämnd berättar på ett träffande sätt om detta. Blodsbanden binder samman ättens enskilda medlemmar.²² I Lemminkäinen-sångerna löses alla konflikter mellan Lemminkäinen och Pohjola-folket med våld. Den ena hämnaden följer den andra. Först dödar herden Lemminkäinen. Lemminkäinen hämnas senare genom att ta livet av Pohjabonden. Eftersom Lemminkäinen har flytt beslutar Pohjola-folket att hämnas på Lemminkäinens mor, något som klart reflekterar uppfattningen om blodsbanden. Modern lyckas dock undvika hämnaden men hennes hem blir förstört. Till slut gör Lemminkäinen ännu ett hämndetåg till Pohjola men företaget misslyckades.

I arkaiska samhällen existerade emellertid också medel för att undvika blodshämnd. Förbrytaren, som vägrade att inleda underhandlingar om försoning eller vägrade att betala kompensation, kunde proskriberas – förklaras som fredlös. Han blev utesluten ur samhället eller släkten, vilket betydde att han saklöst kunde dräpas. Hans förmögenhet blev förstörd. Vanligen flydde förbrytaren till skogs. Fredlösheten var en möjlighet för förbrytarens släkt att försöka undvika hämnaden.²³ Även om Lemminkäinen inte blev proskriberad av sin släkt, reflekterar hans flykt ändå i viss mån ett likadant tanke-sätt. Lemminkäinen flydde inte bara för att själv undvika hämnaden. Han flydde också för att hans släkt skulle undgå Pohjola-folkets hämnd. Därför är han överraskad när han återkommer hem och märker att allt är förstört och modern är borta – en syn som han inte förväntade sig att möta.

Det finns emellertid en skillnad mellan Lemminkäinens flykt och fredlösheten i arkaiska samhällen. Den sistnämnda var tänkt att vara total – dvs. den proskriberade skulle inte kunna återvända till samhället.²⁴ Tanken i Lemminkäinens flykt var däremot att han kunde återkomma till samhället efter en viss tidsperiod. Hans mor yttrade:

²² Rüping, Hinrich, *Grundriß der Strafrechtsgeschichte*, 2. Auflage. München 1991, s. 4.

²³ Inger 1986, s. 59–60 samt Rüping 1991, s. 5.

²⁴ Schmidt, Eberhard, *Einführung in die Geschichte der Deutschen Strafrechtsplege*, 3. Auflage. Göttingen 1983, s. 29–31.

Toomas Kotkas

”Otapä isosi pursi,
Lähe tuonne piilemähän
Ylitse meren yheksän,
Meri-puolen kymmenettä,
Saarehen selällisehen,
Luotohon merellihehen;
Siell’ ennen isosi piili,
Sekä piili jotta säilyi
Suurina sotakesinä,
Vainovuosina kovina,
Hyvä oli siellä ollaksensa,
Armas aikaellaksensa;
Seillä piile vuosi, toinen,
Käy kotihin kolmannella
Tutuille ison tuville,
Vanhempasi valkamaille!”
(Kalevala XXVIII, 279–294)

”Ta du båten far din byggde,
segla den dit ut och göm dig!
Nio fjärdar får du korsa,
och den tionde till hälften
tills du ser en liten holme,
ja, ett klippskär mitt i havet,
Där höll han sig dold i tiden,
flydde dit och överlevde
under stora krigets somrar,
under långa år av ofärd.
Det gick ingen nöd på honom,
där gick tiden så behagligt:
Stanna där ett år, ett par år,
kom tillbaka tredje året,
hem igen till fadershuset,
till vår strand i hemmaviken.”

Samma tankesätt uppträder också i Kullervo-sångerna. Enligt detta tankesätt kunde illgärningar bli försonade och bortglömda om man bara lät tiden gå – ”tiden botar sår”. Åtminstone Kullervos mor tror på den här gamla frasen, när hon råder sin son. Efter att Kullervo har fått reda på att han har förfört sin egen syster hotar han ta sitt eget liv. Hans mor yttrar dock:

”Ellös menkö, poikaseni,
Suuhun ulvovan sutosen,
Karhun kiljuvan kitahan
Eläkä vatsahan valahan,
Hauin hirmun hampahisin!
Onpa suurta Suomen nientä,
Sankoa Savon rajoa
Piillä miehen pillojansa,
Hävetä pahoja töitä,
Piillä vuotta viisi, kuusi,
Ynnähän yheksän vuotta,
Kunnes aika armon tuopi,
Vuoet huolen huojentavi.”
(Kalevala XXXV, 346–358)

”Nej, gå inte, stackars pojke,
nära vargens gap, än mindre
björnens viltvrålande käftar,
varken nära valfiskbukens,
eller gäddans tusen tänder!
Utsträckning har Finlands udde,
stor i Savolax är skogen,
där kan döljas man och gärning,
skam och åstadkommen skada,
döljas fem år, döljas sex år,
nio om så är av nöden;
nådefull är tiden oftast,
åren lättar på bekymren.”

Till slut

Ovan har jag försökt visa hurdan rättsuppfattning Lemminkäinen-sångerna i Kalevala reflekterar. Jag har dock ännu inte svarat på den andra ovan berörda frågan: varför är bilden av rätten just den som den är? Varför just arkaisk rätt? Vilka verk var Lönnrots litterära förebilder eller mönstren och hur påverkade dessa hans egen skapelse? Vad var den ideologiska atmosfären, som rådde under denna tid, som Lönnrot satte ihop Kalevala.

Vissa forskare har betonat romantikens betydelse för Kalevalas tillkomst. Romantiken byggde på föreställningen om folkens heroiska forntid. Karakteristiskt för romantiken var också idéen om ett epos som hade sitt ursprung just i det imponerande förflutna. Lönnrot trodde att också finländarna hade någon gång genomlevt en sådan tidsperiod. Han trodde att folksångerna hade sitt ursprung i denna tidsperiod. Lönnrot ville också rekonstruera det originella eposet. Även om han ända fram till slutet av sitt liv trodde att den gloriösa tidsperioden någon gång hade existerat, avstod han senare från uppfattningen att vårt folk skulle ha haft ett enhetligt epos.²⁵ Lauri Honko har påpekat att romantiken inte var den enda ideologiska förutsättningen för Kalevalas tillkomst. Det fanns också kulturhistoriska och politiska premisser för dess födelse. Romantiken gav dock Lönnrot idén om att bearbeta de ihopsamlade folksångerna till ett epos.²⁶

Tack vare sina universitetsstudier kände Lönnrot till antikens stora episka verk. Homeros' två berömda epos – *Ilias och Odysseia* – var hans främsta litterära förebilder. I Kalevala upprepas åtskilliga gånger vissa stereotypiska framställningar som har sina motsvarigheter i Homeros' epos. Till exempel Kalevalas två folk – Kalevala och Pohjola – är en analogi av greker och trojaner. Till och med Kalevalas namn motsvarar *Ilias'* namn eftersom termen *Ilias* betyder samma som *Troia*.²⁷

I strid med folkloristikens historiska utveckling arkaiserade Lönnrot enskilda sånger genom att utesluta allt kristligt inflytande. Lönnrot lämnade också bort alla verser som hänvisade till historiska händelser. Han dramatiserade Kalevala genom att skapa en stark motsatsställning mellan Kalevalas och Pohjolas folk. Lönnrot intensifierade denna episka

²⁵ Kaukonen 1987, s. 110–111.

²⁶ Honko 1987, s. 128–133.

²⁷ Kaukonen 1987, s. 111–113.

grundspänning genom att understryka de få stridsepisoderna i folksångerna.²⁸

Sammanfattningsvis och med tanke på rättshistoria kan man således säga att Lemminkäinen-sångerna – liksom hela Kalevalan – skapar en berättelse om arkaisk rätt. Betecknande för arkaisk rätt och arkaiska samhällen var att det inte fanns någon centralmakt som kunde ha reglerat släkternas eller deras medlemmars verksamhet, beteende eller handlingar. Egenhandsrätt och hämnd rådde. Det är inte en tillfällighet att Kalevala återspeglar just en sådan uppfattning om rätten. Lönnrot själv ansåg hela tiden att Kalevala först och främst borde bli ett epos. Och eftersom klassiska epos berättar om förhistoriska tider och arkaiska samhällen är det bara naturligt att också Kalevala återspeglar bilden av arkaisk rätt.²⁹

²⁸ Kuusi, Matti, Eppiset runoketjut Kalevalan perustana, s. 95–108 i Lauri Honko (red.) *Kalevala ja maailman eepokset*. Helsinki 1987, s. 107.

²⁹ Ett stort tack till Anette Eklund och Dan Frände för språkgranskningen.